

TÄITUMATA UNISTUSED

Eesti ajakirjanduse ajaloo kirjutamise ajaloo konspekt

ROOSMARI KURVITS

Ajakirjandusel ja ajakirjanikel on olnud oluline roll eesti rahvuslikus ärkamises XIX sajandi keskel, samuti nii Eesti riigi loomises 1918. aastal kui ka taastamises 1991. aastal. Johann Voldemar Jannsen ja tema nädalalehed Perno Postimees ja Eesti Postimees olid need, mis õpetasid ja harisid maarahvast, löid eesti avalikkuse, süstisid eneseuhkust ja andsid enesekindlust. Ka Eesti Vabariigi kaudne algus on ajalehtedes, keskses rollis XX sajandi alguse suurleht, Jaan Tõnissoni Postimees. Ajalehtede kaudu tehti poliitikat ja nende ümber loodi erakonnad, ajakirjanikest said poliitikud, kes Eesti Vabariiki juhtima asusid. Ja uus rahvuslik ärkamine 1980. aastate lõpul algas taas ajakirjandusest: raadio- ja telesaadetes hakati kõnelema fosforiidi kaevandamise ohtudest ja eestlaste tagaplaanile surumisest Eestis. Aga ei saa unustada ka teistpidiseid murranguid, aastaid 1940, 1941 ja 1944, kui ajakirjanduse ülevõtmine ja okupatsioonivõimudele allutamine läks üsnagi libedalt.

Murrangute vahele jäävad XX sajandil väga erinevad perioodid: 1920. aastate ajakirjandusvabaduse aeg, Pätsi riigipöördega alanud ajajärk, mis ajakirjanduses oli tõepoolest vaikiv ajastu, ja nõukogude aeg. Need olid ajad, mil ajakirjanduse osa oli Eestis üsna vastuoluline.

Poliitilise ja ideoloogilise rolli teisenemise kõrval on ajakirjandus ka ise pidevalt muutunud. XIX sajandi talurahvalehest sai XX sajandi teisel kümnendil sisult ja vormilt moodne uudisleht ja samal ajal parteipoliitiline ajaleht, mis nõukogude ajal muutus läbinisti propagandaleheks, põhiülesandega kasvatada tõelist nõukogude inimest. Perestroika käigus hakkas ajaleht muutuma, kuni sellest sai taas kaasaegne läänelik uudistelevõtte ja avalikkuse foorum. Lisame siia raadio ja televisiooni mõjud ja arengud. Kokku on see keeruline ja mitmetahuline maailm, mille muutused on tugevalt seotud Eesti, eestluse ja eesti kultuuri ajaloo.

Eelnevast peaks olema selge, miks ajakirjandus vajab oma ajalugu, nii nagu kirjanduski, millega sel on kogu aeg olnud tihedad suhted. XX ja XXI sajandi jooksul on kirjutatud vähemalt viis pikemat eesti kirjanduse ajalugu, lisaks hulk lühi- ja koolikirjanduslugusid. Samal ajal on ajakirjanduse ajaloo läinud teisiti. Selle uurimise seisu on viimase poolsajandi jooksul revideeritud viis korda (Peegel 1967; Kahu 1981; Weinrauch 1983; Jansen, Lauk 1992; Lauk 2002). Esimene revideerija oli Juhan Peegel eesti ajakirjanduse 200 aasta juubeli ajal. Vaikimisi kuulusid toonasesse ülevaatesse ainult nõukogude ajal tehtud tööd ja ilmunud käsitlused. Viimane ülevaade pärineb Epp Laugult Õpetatud Eesti Seltsi taastamise kümnenda aastapäeva konverentsil 1998. aasta lõpus.

Eesti ajakirjanduse isa Johann Voldemar Jannseni 200. ja eesti ajakirjanduse akadeemilise uurimise isa Juhan Peegli 100. sünniaastapäeva eel on põhjust taas tagasi vaadata ajakirjanduse ajaloo uurimise alal tehtule. Seekord pisut laiemalt, pidades silmas 50 aasta vanust ideed kirjutada eesti ajakirjanduse ajaloo tervikkäsitus, mis võtaks kokku ja süstematiseeriks kogu eesti ajakirjanduse selle mitmekülguses. Selleks võtan siinses ülevaates trükiajakirjanduse kõrval arvele ka tele- ja raadioajaloo, samuti väliseesti ajakirjanduse käsitlused, ning puudutan n-ö apokriivat, mis annab olulist lisa ajakirjanduse ajaloo mõistmiseks: bibliograafiad, populaarteaduslikud ülevaated, juubeliteosed, memuaarid, biograafiad, väljaannete juubelinumbrid jms.

XX sajandi algusest esimese Nõukogude okupatsioonini

Ajakirjanduse uurimisloo esimene periood kestis XX sajandi algusest esimese Nõukogude okupatsioonini. Esimene ülevaade eesti ajakirjanduse ajaloost ilmus 1901. aastal Eesti Üliõpilaste Seltsi kuuendas albumis, autoriks tollal 23-aastane Jurjevi ülikooli usuteaduse tudeng Peeter Pöld. Ta andis 39 leheküljel kompaktse ülevaate eesti keeles ilmunud ajalehtedest-ajakirjadest, alustades Lühhikesest õppetusest (1766) ja jõudes välja Paide kolmkeelse nädalaleheni Вейсенштейнский указатель = Weissensteiner Anzeiger = Paide Teataja (alustas ilmumist 1900). Põllu käsitusviis oli kronoloogiline ning tema peatähelepanu all olid väljaannete ilmumiskäigud, lehtede omavahelised suhted ja ideoloogiline võitlus. Etteruttavalt võib öelda, et selline lähenemine jäi ajakirjanduse ajaloo uurimisel domineerivaks nõukogude aja lõpuni.

Teine oluline teos oli Postimehe juubelialbum „Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks” (1909), mille ühes pooles andis Postimehe ajakirjanik Anton Jürgenstein ülevaate lehe ajaloost ja teises pooles ilmusid Postimehe ärijuhi Jaan Kitsbergi korraldamisel kogutud lehe kaasautorite elulood nii, nagu saatjad need ise kirja olid pannud. Pea 30 aastat hiljem järgnes sellele Heinrich Helmi populaarteaduslik ülevaade „Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu” (1936), mille toimetaja ja järelsõna autor oli Oskar Urgart. Hoolimata lubavast pealkirjast keskendub raamat XIX sajandile ja üksnes markeerib vabariigiaegset ajakirjandust. Kokkusurutud faktitihe ajakirjanduse arengu ülevaade ilmus ka „Eesti entsüklopeedia” I köites (1932). Siia ritta tuleb lisada Richard Antiku koostatud „Eesti ajakirjandus 1766–1930. Bibliograafia ühes toimetajate ja väljaandjate loeteluga” (1932), mis koondas ja loetles süstemaatiliselt kõik senised eestikeelsed ajakirjandusväljaanded. Sellest raamatust sai 70 aastaks hädavajalik abivahend igale ajakirjandusloolasele.

Üldpiltide kõrval leiab mitmeid eraldi käsitlusi ajakirjanikest ja ka väljaannetest. Kõige rohkem kirjutati Johann Voldemar Jannsenist ja Juhan Liivist, ka Carl Robert Jakobsonist ja Ado Grenzsteinist. Aastal 1926 ilmus mõjukaim töö, Friedebert Tuglase uurimus „Ado Grenzsteini lahkumine. Peatükke meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloost”, mis analüüsis 1890. aastate eesti ajakirjanduse liidrite Ado Grenzsteini ja Jaan Tõnissoni ning tsenzor Jaan Jõgeverit konflikte. See oli ennekõike ideoloogiline analüüs, mille

kurvaks saavutuseks on Grenzsteini maine allakiskumine, mis ei lasknud aastakümneid näha tema olulist rolli eesti ajakirjanduse uuendajana.

Oma ajas väga innovaatilise metoodikaga oli Eesti Ajakirjanike Liidu tellitud ja ajakirjanik Karl Kesa koostatud põhjalik sotsioloogiline uurimus „Ajakirjanike töötingimused Eestis ja teistes riikides” (1936). Lisaks ilmus arvukalt artikleid, peamiselt ajakirjanike liidu aastaalbumis „Õitsituled” ning ajakirjades (eelkõige Eesti Kirjanduses, aga ka Ajaloolises Ajakirjas ja Loomingus). Kõige järjekindlam ja laiahaardelisem ajakirjanduse ajaloo uurija oli Hindrik Prants, kihelkonnakooliharidusega literaat ja ajakirjanik, kes avaldas ülevaateartikleid XIX sajandi ajakirjandusväljaannetest. Olulisi üksikartikleid ajakirjandusest kirjutasid Jaan Jõgever, Karl August Hindrey, Ilse Org ja Jaan Roos. Mitmed tollased uurimused puudutasid ajakirjandust ainult servapidi, sest suur osa varaseid olulisi eesti poliitikuid ja kirjanikke (nt Juhan Liiv, Jakob Hurt, Carl Robert Jakobson) oli ka ajakirjanduses tegutsenud, teiseks käsitlesid uurijad ajakirjandust trükendus- ja raamatuajaloo kontekstis. Põhilised autorid olid ajaloolane Hans Kruus, kirjanik ja kirjandusuurija Friedebert Tuglas, kirjanduskriitik Oskar Urgart, raamatuloolased Friedrich Puksov (Puksoo) ja Richard Antik.

Uurimuste kõrval annavad ajakirjanduse ajaloo mõistmiseks olulist lisa tollal ilmunud mälestused – peaaegu iga tollane meenutaja oli mingil perioodil ajakirjandusele kaastööd teinud või toimetuses töötanud. Kõige enam infot ajakirjanduse kohta pakuvad Karl August Hindrey „Tõnissoni juures” (1931), Heinrich Rosenthali „Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel” (1912), Anton Jürgensteini „Minu mälestused” II osa (1927), samuti Jaan Tõnissoni juubeliteosed (1928, 1938).

Peale selle koostasid vabariigiaegsed väljaanded arvukalt omaenda sünni ja arenguloole tagasi vaatavaid mahukaid juubelinumbreid, millest kõige põhjalikumad ilmusid Postimehes (12. XII 1926, 12. XII 1931, 17. VI 1937), Sakalas (23. III 1928, 23. III 1938) ja Päevalehes (16. XII 1930, 16. XII 1935), aga ka nooremates ja väiksemates lehtedes, nagu Vaba Maa (5. XII 1923, 5. XII 1928, 5. XII 1932), Kaja (7. IV 1928), Võru Teataja (24. XII 1929, 16. XII 1933), Lõuna-Eesti (10. V 1935), Ühistegelised Uudised (10. XII 1937) ja Meie Maa (5. V 1939).

Kokkuvõttes oli see ajakirjanduse ajaloo uurimisel väheste üksikkäsitluste aeg, mida iseloomustavad kolm põhiaspekti: uurimused keskendusid XIX sajandi ajakirjandusele, ajakirjandust käsitleti eelkõige kui maailmavaadete võitlust (kõrvale jäeti žurnalistlik pool, nt žanriline areng, ajakirjanikkond jne), raamatuloolased vaatlesid ajakirjandust kirjanduse alaliigina.

Stalinismist perestroikani

Maailmasõda ja okupatsioonid seiskasid ajakirjanduse ajaloo uurimise aastateks 1940–1955 peaaegu täielikult. Uus algus tuli 1955.–1956. aastal. Nimelt ilmus 1955. aastal Tartu ülikooli eesti keele kateedri õpetajalt, filoloogikandidaadist Juhan Peeglilt Loomingus artikkel Jüri Jürisonist, kes oli avaldanud esimese pikema eestikeelse reisikirja nädalalehes Eesti Postimees (1867–1869). Ajalooteaduste kandidaat, Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõud Ksenja Tarmisto avaldas 1956. aastal ajakirjas Eesti Kommunist artikli eesti esi-

mesest bolševistlikust ajalehest Kiir (anti välja Narvas aastatel 1912–1914). Stockholmis aga ilmusid samal aastal kogumiku „Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas” 3. köites artiklid eesti ajakirjanduse ülevõtmisest ja pööramisest nõukogudemeelseks 1940. aasta suvel. Mainitud tööd näitavad nõukogude aja lõpuni püsima jäänud ajakirjanduse ajaloo käsitlemise kolme erinevat suunda, uurijaskonda ja uurimiskohta.

Esiteks jätkus Nõukogude Eestis ajakirjanduse uurimine ideoloogiate võitluse ja kirjanduskultuuri kontekstis. Uuriti seda, mida Nõukogude oludes uurida sai. Kuna Eesti Vabariigi aeg oli osalt tabu, osalt objektiivselt käsitletamatu, siis keskenduti endiselt XIX sajandile. Aga haare oli võrreldes varasemaga hoopis laiem ja tase kõrgem. Selle aja paljudest uurimustest saab märkida vaid osa.

1960.–1970. aastatel kaitsti ajakirjanduse ajaloo alal esimesed teaduskraadid. Ajaloolane Ea Jansen kaitses doktorikraadi Jakobsoni Sakalast (1968) ning filoloogiharidusega rahvaluule keele uurija Juhan Peegel eesti keelse ajakirjanduse algusaastatest (1973). Kandidaadikraadid kaitsesid bibliograafiharidusega ajakirjanik Vello Lään tööga „Ringhääling kodanlikus Eestis (1924–1940)” (1968) ja bibliograaf Meelik Kahu tööga Tartu Eesti Seitungist (1971). Doktoridissertatsioonid ilmusid ka monograafiatena: Juhan Peegel avaldas aastal 1966 käsitluse „Eesti ajakirjanduse algus (1766–1857)”, Ea Jansenilt ilmus „C. R. Jakobsoni „Sakala”” (1971), lisaks avaldas Ivar Trikel ülevaate „Ringhääling eile ja täna” (1977). Neile lisandus kaks ajakirjanduse ajaloo artiklikogumikku: „Läbi kahe sajandi” (1971) alustas valgustajast August Wilhelm Hupelist ja lõpetas mitme kommunistliku väljaande toimetaja Valter Kaaveriga; „C. R. Jakobsoni „Sakala” ja eesti ajakirjanduse teed” (1979) alustas Jakobsoni ja Jannseni suurest sulesõjast ning lõpetas Soome küsimusega eesti ajakirjanduses enne Esimest maailmasõda.

Kõige enam uuritud ajakirjanik oli konkurentsilt Jakobson koos oma Sakalaga, siis Eduard Vilde ja seejärel kaugel tagapool Jannsen, Jaak Järv, Koidula, Lilli Suburg jt. Ajakirjandust uurisid ajaloolased, kirjandus- ja raamatuteadlased jt: Juhan Peegel, Karl Taev, Ea Jansen, Jaan Depman, Volde- mar Miller, Rudolf Põldmäe, Meelik Kahu, Sergei Issakov, Aino Undla-Põldmäe, Kyra Robert, Otu Ibius jt.

Nõukogude aja uurimisvaldkonnad ja -temaatika olid surutud ideoloogilistesse raamidesse (tollane termin on *dissertaabel teema* – aktsepteeritav teema aspirantuuri astumiseks, uurimiseks, väitekirja kirjutamiseks). Ajakirjandusest sobis uurimiseks eelkõige XIX sajand. Et mitte langeda vulgaarsotsioloogiasse, oli mõistlik valida uurimiseks näiteks vene orientatsiooniga tegelasi ja vältida neid, kes tegutsesid edasi hilisemas Eesti Vabariigis. See seletab näiteks Jakobsonile ja Sakala-leerile pühendatud ebaproportsionaalset tähelepanu ning Jaan Tõnissoni ja Postimehe ignoreerimist. Ajaliselt uuritigi kõige rohkem 1890. aastate eelset perioodi, hilisemad olulised ajalehed (Postimees, Olevik, Valgus) jäid juba kõrvale. Kogu vabariigiaegne ajakirjandus oli aga suletud raamatukogude erifondidesse, seda uuriti väga vähe ja peamiselt tudengitöodes. Artiklites on käsitletud üksikuid ajakirju (Eesti Kirjandus, Looming) ja üksikuid vestekirjanikke. Vello Lääne kandidaativäitekiri vabariigiaegsest ringhäälingust oli nendes oludes väike ime.

Toonane uurimisviis oli endiselt kirjeldav-kronoloogiline. Käsitleti peamiselt üksikuid ajakirjandusväljaandeid või nende kitsamaid aspekte (keelekasutus, kirjanduskriitika, geograafiline horisont, juhtkirjad, vested jms). Endiselt keskenduti väljaannete temaatikale ja nende omavahelisele ideoloogilisele võitlusele. Olulised on Sergei Issakovi ja Jaan Depmani arhiiviallikatele tuginevad uuringud tsaristliku tsensuuri toimimispõhimõtetest ja üksikute väljaannete tsenseerimisest. Ajakirjanduse enda spetsiifikat kirjeldati vaid tudengitöodes ja sedagi üksikutel juhtudel, käsitlemist leidsid nt žanride areng, ajakirjanikkond, tehnoloogilised võimalused, visuaalne pool (nii joonistused, fotod kui ka kujundus); üldse ei kirjutatud nt väljaannete majandamisest.

Uurimusi publitseeriti paljudes väljaannetes. Tartu Riiklikus Ülikoolis pandi 1960. aastatel käima kaks sarja: „Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimusi ajakirjanduse ajaloo, teooria ja praktika alalt” (I–XIII, 1964–1989, 2001) ning „Eesti ajakirjanduse ajaloo” (I–X, 1966–1996). Esimene oli mõeldud ajakirjandusuurimuste avaldamiseks, teine ajakirjanduse ajaloo õppematerjalide publitseerimiseks üliõpilaste jaoks. Üksikartikleid ajakirjanduse kohta ilmus eelkõige Keeles ja Kirjanduses, Loomingus, kirjandusmuuseumi aastaraamatus „Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed”, uurijate autorikogumikes (Rudolf Põldmäe, Voldemar Miller, Sergei Issakov jt), lühikäsitlusi aga eesti raamatuteaduse konverentside teesibrošüürides (1969–1990).

Oluline uus samm oli ajakirjanduse süstemaatiline uurimine tudengitööde abiga. Ülikoolis hakati ajakirjandust õpetama aastal 1954. Kohe suunati üliõpilased uurima XIX sajandi ajalehti-ajakirju, nende temaatikat, keelt, autorikonda, samuti XX sajandi alguse ajakirjanduse satiiri, vesteid, vestekirjanikke ja karikaturiste. Ajakirjandusõpetuse esimestel aastakümnetel kirjutasiid tudengid kaks kursusetööd (eesti filoloogia ühe spetsialiseerumisvõimalusena algas ajakirjanduse õppimine kolmandal õppeaastal), hiljem neli (alates 1976. aastast, kui ajakirjandusest sai eraldi eriala), lisaks diplomitöö, mille tegemiseks anti aega terve viimane semester. Nii kirjutasiid üliõpilased aastakümnete jooksul kokku sadu kursuse- ja diplomitöid. Hilisematel aastatel tehti juba ülevaateid (lehtede tiraažid aastatel 1920–1940, XIX sajandi ajalehtede välimus, ajakirjade teke, Hiiumaa ajakirjandus, filmiajakirjandus, spordiajakirjandus jne), lisandus sotsioloogilisi ja muid uurimusi. Iga üliõpilane kirjutas oma esimese kursusetöö tingimata ajakirjanduse ajaloo, edasine teema ja meetodika valik oli vabam. Just ajakirjanduse ajalugu, selle uurimine ja tundmine oli see, mis tõstis rahvusliku identiteedi ja rahvuskultuuri tolle aja ajakirjandushariduse aluseks.

Teine nõukogude aja suund oli ideoloogiliselt olulise bolševistliku ajakirjanduse (ehk tollase terminiga *töölisajakirjanduse*) uurimine, millega tegelesid peamiselt ajaloolased Teaduste Akadeemia ajaloo instituudis ja Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee partei ajaloo instituudis. See valdkond moodustab kogu eesti ajakirjanduse ajaloo väga marginaalse osa (kui panna piir 1944. aastasse, siis saab kokku ehk sadakond väljaannet, needki põhiosas lühiajalised ja väiksemahulised). Aga uurimistöö oli intensiivne ja põhjalik, alustades XX sajandi alguse lendlehtedest ja lõpetades ajakirjanduse pöörastmistega aastatel 1940–1944.

Bolševistliku ja kommunistliku ajakirjanduse kohta ilmus neli monograafiat, millest igauks käsitles lühemat perioodi. Endel Laulu „Eesti töölisajakirjanduse ajaloo” (1962) vaatlus aastaid 1903–1917, Kalev Tammistu „Saarlaste Matsist” „Sõnumini” (1971) aastaid 1920–1924, Jüri Anti „Sõjariist kodanluse vastu” (1975) aastaid 1926–1930 ja Georg Reitsaku „Sõna sai relvaks” (1979) aastaid 1941–1944. Kaitsti väitekirju: Endel Laul bolševistliku ajakirjanduse algusest (1962) ja Ellen Plotnik Hans Pöögelmannist (1986). Lisaks ilmusid ajakirjandusalaste artiklite ja mälestuste kogumikud „Eesliinil” (1962) ja „Kui kõik alles tärkas” (1973), mis käsitlesid peamiselt aastaid 1940–1944. Ajakirjandusest oli juttu ka monograafiates Jaan Anveltist, Viktor Kingissepast, Johannes Lauristinist, Hans Pöögelmannist, samuti mälestuste kogumikes „Saabus päev” (1960), „Trellide taga” (1962) ja „Eilsest tänasesse” (1965). Üksikväljaandeid tutvustavaid artikleid avaldati pidevalt nende juubelite puhul ja üleliidulisel ajakirjanduspäeval.

Uurimisviis oli kirjeldav, põhitähelepanuga väljaannete ilmumiskäigul, õigetest ideoloogilistel seisukohtadel ja võitlusel vastastega, jättes täielikult kõrvale ajakirjandusspetsiifilised jooned. Käsitlused olid tollasest ideoloogiast kammisetud, näiteks bolševistlike publitsistide ja väljaannete kaasautorite elulood jäid 1930. aastatega pooleli – kuna enamik neist hukati Nõukogude Liidus stalinistliku puhastustöö käigus, siis sellest uurijad rääkida ei saanud.

Kaks vaadeldud uurimissuunda omavahel eriti ei segunenud. Siiski ilmus kaks ühist artiklikogumikku: USA-s ilmuva ja Eestist finantseeritud kommunistliku pisilehe juubelit märkiv „Uus Ilm” 70” (1980) ning „ETA. Kogumik materjale informatsiooniagentuuri 70. aastapäevaks” (1988).

Eraldi terviklikke ajakirjanduslugusid Nõukogude Eestis ei ilmunud. Ajakirjanduse ajalugu katvad ülevaated olid konspektiivsed faktiloetelud entsüklopeedias: ENE-s (1970, 1987) ja koguteoses „Nõukogude Eesti” (1975, 1978). Kõige täielikumad ülevaated ajakirjanduse varasemast arengust (fookusega kirjandusel ajakirjanduses) ilmusid jupikaupa hoopis viieosalise „Eesti kirjanduse ajaloo” köidetes (1965–1991) ja ajaloolises ülevaates „Eesti raamat 1525–1975” (1978).

Lisaks ilmus kaks paari olulisi teatmeteoseid. Raamatupalat andis välja Nõukogude Eesti ajakirjandusväljaannete bibliograafiad aastate 1940–1970 kohta (1968, 1975) ning Meelik Kahu koostas pseudonüümide leksikonid „Väljaspool Eestit ilmunud eestikeelse töölis- ja nõukogude trükisõna pseudonüümide sõnastik (1905–1940)” (1978) ja „Eesti pseudonüümide leksikon 1821–1900” (1. köide 1991).

Ajakirjanduse ajaloo seisukohalt olulisi memuaare ilmus Nõukogude Eestis vähe. Kõige huvitavamad on keeleteadlase ja ajakirjaniku Johannes Volde-
mar Veski „Mälestuste raamat” (1974) 1910. aastatest ja KGB-seostega ajakirjaniku Andrus Roolahe (Otto Roseri) „Nii see oli...” 1930. aastate propagandataltusest, mis ilmus juba perestroika tuules (1990). Biograafiad väärtsid ajakirjanikest ainult karikaturistid Gori (1960) ja Otto Krusten (1972).

Väljaannete juubelinumbreidki ilmus sel ajal vähe, enamasti piirduti ühekahe juubelikirjutisega, pikemaid ülevaateid avaldasid üksikud ajalehed-ajakirjad, näiteks Looming (1973, nr 4; 1983, nr 4), Noorus (1976, nr 11; 1986, nr 11), Tee Kommunismile (23. III 1978), Nõukogude Õpetaja (14. VIII 1982).

Kolmandaks algas ajakirjanduse ajaloo talletamine väljaspool Eestit, pagulaskonnas. Siin oli kaks peamist teemavaldkonda. Esmalt kirjutati Eesti ajakirjanduse ülevõtmisest, pööramisest ja ilmunisoludest Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal 1940–1941 ja 1941–1944. Selleteemalisi (mälestuslikke) ülevaateid ilmus kogumikes „Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas” III, VI, VIII (Stockholm, 1956, 1958, 1959) ja „Eesti saatusaastad 1945–1960” IV (Stockholm, 1966). Lisaks ilmus järjekindlalt lühikesi üksikartikleid ajalehtedes-ajakirjades, Erich Ernitsa kokkupandud kalendrisarjas „Väliseestlase kalender” (New York, 1949–1981), samuti üliõpilasseltside ja korporatsioonide koguteostes ja muudes väljaannetes.

Seejärel hakati kirjutama juba pagulasajakirjandusest, algul ajalehtedes-ajakirjades (peamiselt juubelinumbrites), hiljem monograafiates, nagu „Eestlased Kanadas” (Toronto, 1975), Bernard Kangro „Eesti Rootsisi” (Lund, 1976), „Eestlased Austraalias II ja Uus-Meremaal” (Melbourne, 1993), „Pool sajandit eestlust paguluses” (Stockholm, 1995), Ferdinand Kooli „DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951” (Lakewood, 1999). Enamasti on need kokkusurutud kirjeldav-kronoloogilised ülevaated, mis kaardistasid olulisemaid pagulasväljaandeid.

Paguluses ilmus ka teine Eesti ajakirjanduse ajaloo tervikkäsitus: Leho Lumiste populaarteaduslik „Eesti ajakirjanduse ajalugu” (Stockholm, 1977). See alustas Rigische Novellenist aastal 1681 ja jõudis välja Nõukogude Eesti ajakirjandussüsteemini (jättes aga vahele vaikiva ajastu 1933–1940). Siiski kõneleb ülevaate kaks kolmandikku taas omariikluse-eelsest ajakirjandusest. Eesti ajakirjandusest tervikuna pakkus kompakse ülevaate ka artikkel „Eesti entsüklopeedia” I köites (Stockholm, 1957). Hugo Salasoo ja Vello Salo aga koostasid Eesti Arhiivis Austraalias olemas olevate väljaannete alusel bibliograafia „Välis-Eesti perioodika 1944–1975” (Rooma, 1976), loetledes lisaks teada olevad, kuid arhiivist puuduvad väljaanded.

Paguluses ilmus arvukalt mälestusteraamatuid, kus juttu ka ajakirjandusest. Kõige põhjalikumad on kunagise Postimehe ajakirjaniku Arno Raagi mälestuste kolm köidet „Kõuepilvede saatel”, „Saatuslikus kolmnurgas” ja „Läbi varemete” (Lund, 1971, 1974, 1978) ning teatrikriitiku Voldemar Mettuse mälestuste kolm köidet „Ainus paradisi”, „Mask ja nägu” ning „Soovimata külalised” (Lund, 1967, 1969, 1971). Mõlemad mehed räägivad ajakirjandusest aastail 1920–1949.

Mis oli olemas selle perioodi lõpuks? Põhjalikud ideoloogilised käsitlused bolševistlikust ajakirjandusest aastatel 1905–1930, samuti üpris põhjalikud uurimused eesti ajakirjandusväljaannetest kuni 1880. aastateni ja ülevaade ringhäälingust aastatel 1926–1940. Muust olid olemas vaid üksikud tükid: Nõukogude aja kohta käsitlused mõnest ajakirjanikust (Valdo Pandist), tudengite käsitlused mõnest telesaatest, televisioonivaldkonnast või üksikajalehest, mõnest ajakirjanikust (Felix Moorist, Evald Jalakust), pagulasajakirjanduse alal kompaktsed loetlevad ülevaated Kanada ja Rootsi ajakirjandusest. Kokkuvõttes oli tervikpilt ajakirjanduse ajaloost tugevalt moonutatud ja auklik.

Perestroikast tänapäevani

Uus algus tuli perestroika järel, kui kadusid senised ideoloogilised piirangud uurimisperiodide, -teemade ja käsitlusviiside valikul. Vabanemise sümboliseks alguseks võib pidada raamatuloolase Uno Liivaku artiklit „Eestikeelne ajakirjandus 1918–1940”, mis ilmus 1988. aasta maikuu Loomingus. Esimest korda sai Eesti lugeja väga kokkusurutud kujul (2,5 lk) ülevaate vabariigi-aegsest ajakirjandusest (põhiosas küll ajakirjadest).

Uue aja ajaloo uurimises saab välja tuua mitu erinevat keset. Ühe suunana asuti hoogsalt uurima seni käsitlemata või suisa keelu all olnud teemasid ja valdkondi: esmalt vabariigi-aegset ajakirjandust, stalinistliku ajakirjanduse propagandavõtteid, nõukogude tsensuuri, pisut hiljem perioodideüleseid arengutrende, nagu meediamajandus ja -regulatsioonid, žanrid, ajakirjanik ameti areng, naisajakirjanikud, ajakirjanike mälestused ja elulood, ajalehtede kujundus jne.

Teisalt hakati seni valitsenud klassikalise ajalookirjutuse kõrval kasutama uusi või seni vähekasutatud lähenemisi, eelkõige sotsioloogilisi ja tekstianalüütilisi meetodeid. Peeter Vihalemma ja Marju Lauristini juhtimisel ilmusid sotsioloogilise suunilusega artiklikogumikud, millest nüüdseks on saanud juba ajakirjanduse ajaloo uurimused: „Baltic Media in Transition” (2002), mis käsitles aastaid 1987–2001, ning „Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004” (2004), mis andis muu hulgas ülevaate trükiajakirjanduse, raadio ja televisiooni arengust 40 aasta jooksul, samuti meediamajandusest ja venekeelsest trükiajakirjandusest 1990. aastatel.

Ajakirjanduse ajaloo uurimise keskuseks oli endiselt Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder (mis hiljem toimis teiste nimede all ja praegu enam eraldi allüksus ei ole; ajakirjanduse ja kommunikatsiooni eriala õpetatakse ühiskonnateaduste instituudis). Teiseks oluliseks keskuseks kujunes alates 1990. aastate keskpaigast Eesti Kirjandusmuuseum, kus toonase direktori Krista Aru juhtimisel uuriti peamiselt Jaan Tõnissoni ja tema kaasaegseid, korraldati konverentse ja publitseeriti uurimistulemusi muuseumi kogumikes, eelkõige aastaraamatus „Paar sammukest”. Kultuuriloolane Vello Paatsi hakkas uurima tsaristlikku tsensuuri ja XIX sajandi olulisi tegelasi (Rosenplänter, Jannsen, Jakobson, Jõgever).

Uurimissuundadelt jaguneb iseseisvuse aeg kaheks: 1990. aastad ja hilisem aeg. 1990. aastatel ilmusid lühemad ja üksikud pikemad ülevaated. Ülikooli sarjas „Eesti ajakirjanduse ajaloo” ilmusid näiteks Krista Aru „Eesti Vabariigi ajakirjad” (1991), Epp Laugu „Eesti Vabariigi ajakirjandusest 1920.–1930. aastatel” (1991), Halliki Harro „Eesti ajakirjanduse ja riigivõimu suhted 1917–1920” (1991), Peeter Maimiku „Ajakirjandus nõukogude tsensuuri all” (1994), Epp Laugu „Eesti ajakirjanduse süsteemi kujunemine” (1996). Halliki Harro avaldas monograafia „Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon Eestis aastail 1918–1940 ja 1990–1993” (1994). Kogumikud „Meediaorganisatsioon” I–II (1998–1999) kaardistasid tollaste ajalehtede ja raadio organisatsioonilist ja majanduslikku poolt ning ajalehtede erastamist. Tartu Ülikoolis kujunes keskseks ajakirjanduse ajaloo uurijaks Epp Lauk, kes avaldas muu hulgas kolm kontseptuaalset artiklit: „Ajakirjanduse ajaloo periodiseerimisest. Eesti ajakirjanduse arenguetapid (kuni 1944)” (Keel ja Kirjandus 1996, nr 11), „Demokraatia kriis ja ajakirjan-

dusvabaduse piiramine Eesti Vabariigis 1930-ndail aastail” (Keel ja Kirjandus 1998, nr 9) ning „Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia” (Nordicom Information 1999, kd 21, nr 3). 1997. aastal kaitses ta doktorikraadi ajakirjanduse ajaloo alal.

2000. aastatel on olulisi ülevaateid ilmunud märgatavalt vähem. Ilmu- mise olid lõpetanud mõlemad ajakirjandussarjad „Fakt, sõna, pilt” ja „Eesti ajakirjanduse ajaloo”. 2010. aastal hakati välja andma „Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamatut”, kus ilmub ka ajakirjanduse ajaloo ala- seid artikleid (sh olulisemate ajakirjandust puudutavate dissertatsioonide ja tudengitööde põhjal).

Tudengitööde raameski on ajakirjanduse ajaloo uurimine järjest vähene- nud. Eesti ajakirjanduse ajalugu õpitakse Tartu Ülikoolis ühel loengukursu- sel ühe semestri vältel (bakalaureusetasemel). Kursusetöid enam ei kirjutata, selle asemel kirjutatakse üks seminaritöö. Ülikooli saab nii bakalaureuse- kui ka magistriõppes lõpetada ka ilma lõputööd kirjutamata (eksami või praktilise projektiga). Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni lõputööde teemavaldkondade seas on ajakirjandus üks paljudest (avalikkussuhted, organisatsioonikomu- nikatsioon, sotsiaalmeedia, YouTube, nutiseadmed jne).

Kõige olulisem uurimissuund on 2000. aastatel olnud ajakirjanikkonna uurimine elulugude kaudu, mis sai alguse 1990. aastate lõpul. Epp Laugu ja Anu Pallase juhtimisel koguti ajakirjanike mälestusi ja anti välja kogumikud „Eesti ajakirjanike elulood” I–III (2004, 2006, 2009; kokku peaaegu 1500 lk). Nemad kirjutasid ka ülevaateartiklid ajakirjaniku elukutse arengust ja eesti ajakirjanikkonnast kuni 1940. aastani. Pikkade pausidega on koostatud vara- sema ajakirjanduse biograafilist leksikoni, millega alustati juba 1981. aastal peamiselt tudengitöodes. Aastatel 2012–2018 on leksikoni tehtud järjepidevalt kahe väikse projekti käigus.

Doktorikraade, mis seostuvad vähemalt osaliselt ajakirjanduse ajaloga, on uuel sajandil kaitsnud varasemast palju enam: kaitsnud on Halliki Harro (2001), Maarja Lõhmus (2002), Krista Aru (2010), Roosmari Kurvits (2010), Kertu Saks (2011), Tiiu Kreegipuu (2011), Indrek Treufeldt (2012), Marek Miil (2015) ja Andres Kõnno (2016). Nende seast on tulnud ka olulisemad ajaki- rjanduse ajaloo uurijad. Krista Aru on kirjutanud põhjalikult Postimehest ja Jaan Tõnissonist, krooniks monograafia „Üks kirk, kolm möödet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom” (2008). Halliki Harro on analüüsinud ajakirjandusžanride arengut mõnel üksikperioodil. Roosmari Kurvits on uurinud eesti ajalehtede välimust ja avaldanud doktorimonograafia „Eesti ajalehtede välimus 1806–2005” (2010). See on eesti ajakirjanduse ajaloos esimene süstemaatiline ja metodoloogili- selt järjekindel käsitus ühest ajakirjandusvaldkonnast alates selle algusest kuni tänapäevani. Tiiu Kreegipuu on avaldanud ülevaateartikleid nõukogude ajakirjanduse juhtimisest ja tsensuurist. Maarja Lõhmus on uurinud raadio- ajalugu ja nõukogude tsensuuri toimimist Eesti Raadios 1980. aastate alguses, Kertu Saks ajalehenduse ja keeleteoetamise muutumist aastatel 1988–2005, Marek Miil EKP võitlust Soome televisiooni vaatamise vastu. Maarja Lõhmus, Ragne Kõuts, Andres Kõnno ja Agnes Aljas on võrdlevalt analüüsinud olulise- maid tekste ühes päevalehes Eestis, Soomes ja Venemaal aastatel 1905–2010 ning selle kaudu ajakirjanduse toimimisloogika muutumist. Ajakirjanduse

ajaloo alaseid artikleid on ilmunud lisaks eesti ajakirjadele ja kogumikele ka rahvusvahelistes ingliskeelsetes väljaannetes (Nordicom Information, Nordicom Review, Central European Journal of Communication, Javnost – The Public jt), vähem saksa keeles.

Ajaloolaste roll, samuti ajakirjanduse ajaloo uurimine kirjandus- ja raamatuajaloo kontekstis, on kahanenud. Ea Jansen uuris tsaristlikku tsensuuri ja baltisaksa ajakirjandust. Ajaloolane Tõnu Tannberg leidis 1994. aasta lõpul Peterburi arhiivist seni kadunud esimese eestikeelse ajalehe kümme numbrit 1806. aastast ja tema initsiatiivil ilmus samanimeline artiklikogumik „Tartomaa rahva Näddali-Leht” (1998). Ka ajalootudengid on uurinud ajakirjanduse ajalugu, näiteks ajakirjandusvabaduse piiramist aastatel 1933–1934, Saksa okupatsiooni aegset ajakirjandust tollase propagandasüsteemi raames ja sotsialistide ajalehte Rahva Sõna aastatel 1927–1938. Ilona Martson on kirjutanud ülevaateid kultuuriajakirjanduse muutustest aastatel 1988–2000 (Looming 2003, nr 7, 9, 11) ning eesti laste- ja noortejakirjandusest. Ajakirjandusest on juttu Malle Salupere monograafiates Jannsenist (2006) ja Koidulast (2017) ning Livia Viitoli monograafias Eduard Vildest (2012). Pagulasajakirjandust on uurinud Anne Valmas, Janika Kronberg ja Raimo Raag.

Uuel ajal on oluliselt laienenud tele- ja raadioajaloo uurimine. Teleajaloo alal on avaldanud ülevaateartikleid Hagi Šein ja 2005. aastal ilmus temalt „Suur teleraamat”, mis kaardistas televisiooni arengu Eestis aastatel 1955–2004. Teleajaloo talletamisel on olulised ka kronoloogiakogumikud „Eesti Televisioon. Arvud, faktid, sündmused” (1995, 2005), tänapäeva arengutest aga artiklid Andres Jõesaarelt. Raadioajaloo alal on ilmunud Vello Läänelt populaarteaduslikud raamatud: „Päev ja öö Eesti Raadios” (1991), „Eesti Raadio. Esimesed 70” (1996), „Raadio näitab pilti” (2001, koos Urmas Loidiga), „Ringhäälingukroonika Felix Moorist Valdo Pandini” (2006). Raadio üldpilti täiendab Vello Ederma mälestuslik ülevaade „Siin Ameerika Hääl, Washington!” (2016), samuti Maarja Lõhmuse ja Andres Jõesaare artiklid. Nii raadio- kui ka teleajakirjanduse hetkeseisu 2000. aasta paiku jäädvustab kogumik „Avalik-õiguslik ringhääling Eestis” (2001), mis koondab peamiselt tudengitöid.

Et näidata olemasolevate ülevaadete hulka ja killustatust, võiks siinjuures mainida eri ajakirjandusvaldkondi, mille lühemad ja pikemad ülevaated on laiali monograafiates ja väga erinevates kogumikes. Nt lastejakirjanduse ülevaade leidub Reet Krusteni „Eesti lastekirjanduses” (1995) ja kogumikus „Eesti laste- ja noortekirjandus 1991–2012” (2014), kirjandusajakirjadest paguluses saab pildi monograafiast „Eesti pagulaskirjandus 1944–1992” (1995), ajakirjandusest Saksa okupatsiooni ajal kogumikest „Uurimusi tsensuurist” (1995) ja „Kultuur Eestis sõja-aastail 1941–1944” (1998), spordiajakirjandusest paguluses Tiit Lääne raamatus „Välis-Eesti spordiellu 1940–1991” (2000), Janika Kronbergi ülevaade Stockholmi ajalehe Teataja ilmumiskäigust aastatel 1944–2002 ilmus Olev Mikiveri vestekogus „Heites pilku tagasi” (2004), ülevaated põllumajandusajakirjandusest on kolmeköitelises koguteoses „Eesti põllumajandus XX sajandil” (2006–2009), ülevaateid piirkondlikust ajakirjandusest on ilmunud maakondade ja linnade koguteostes „Virumaa” (1996), „Saaremaa” (2002), „Tallinn” (2004), „Tartu” (2005), „Järvamaa. 2” (2009), „Hiiumaa” (2015). Jne.

Väga palju on uuel ajal ilmunud ajakirjanduseteemalisi mälestusi, mälestuste kogumikke ja ka päevikuid (nt Voldemar Kurese „Seitsme lukuga suletud raamat”, 2006–2009). Enamasti meenutatakse nõukogudeaegset ajakirjandust, aga trükki on jõudnud ka mälestusi hoopis varasemast ajast, nt Mait Metsanurga „Koolipoisist kirjanikuks” (2005), ja ka uuest ajast, nt Mart Kadastiku „Nüüd ma siis kirjutatan” (2016). Suuresti mälestuslikud on ajakirjandusväljaannete koostatud juubeliraamatud, mida on välja andnud Eesti Ekspress (1999), Eesti Päevaleht (2005), Maaleht (2012), Eesti Naine (2014). Taas on koostatud väljaannete mahukaid juubelinumbreid, kõige põhjalikumad ehk Lääne Elul (11. VII 2009, 12. VII 2014), Äripäeval (9. X 2014) ja Maalehel (28. IX 2017), aga ka nt Kultuurilehel (5. X 1995), Noorusel (1996, nr 11), Eesti Ekspressil (23. IX 1999), Vabal Eestlasel (28. XII 2001). Kirjutatud on ajakirjanike biograafiaid (nt Hans H. Luik, Gori, Edmund Valtman, Valdo Pant, Toomas Uba, Urmas Ott). Avaldatud on Villem Reimani ja Jaan Tõnissoni kirjavahetus (2017) ning Tõnissoni kirjad Oskar Kallasele (2017).

Oluline abimaterjal uurijale on bibliograafiad võõrkeelsest ajakirjandusest Eestis 1675–1940 (1993), eestikeelsest ajakirjandusest 1766–1940 (2002) ja Eesti ajakirjandusest 1941–1944 (2009), samuti Kalev Siku koostatud bibliograafia eesti ajakirjanduses ilmunud järjejuttudest 1918–1944 (2014). Roosmarii Kurvitsa ja Anu Pallase koostatud leksikon „Brendekenist Peegliini. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689–1940” (2014) võtab esimest korda kaante vahele 349 varasema aja Eesti/eesti ajakirjandustegelase biograafilised andmed.

Eesti ajakirjanduse ajaloo tervikkäsitus

1967. aastal, eesti ajakirjanduse 200 aasta juubelil käis Juhan Peegel esimest korda välja idee anda välja „põhjalik, süsteemikindel, meetodiliselt ja käsitluselt kaasaegsel tasemel olev eesti ajakirjanduse ajalugu” (Peegel 1967: 3). 1979. aastal Tartu ülikooli žurnalistika kateedri loomise järel kordas Meelik Kahu ideed taas:

Viimasel ajal on välja antud Eesti NSV, EKP, eesti kirjanduse, raamatu, teatri, kunsti jm. ajalood, valmimas on rahvahariduse ajalugu jne. Kas aeg ei ole ikka veel küps täieliku marksistliku eesti ajakirjandusloo koostamiseks? Perioodika kui kultuuriteguri osa meie rahva arengus on olnud niivõrd järjepidev, intensiivne ja tulemusrikas, et sellele küsimusele saab anda ainult jaatava vastuse. Viimase 10–15 aasta kestel on sellest korduvalt ja murega räägitud ning kirjutatud, aga alati on välja jõutud teise probleemini – vajaduseni luua ajakirjanduse uurimiskeskus. Ometi pole seni midagi muutunud: seltsimehed, kes suunavad ühiskonnateaduste arendamist meie vabariigis, pole pidanud vajalikuks astuda ühtki praktilist sammu seesuguse keskuse loomise suunas. [---] Praegu tundub kõige reaalsem lootus TRÜ-s 1979. a. asutatud žurnalistika kateedril, kus üliõpilaste kaasabil tahetakse töötada kolmes suunas [---].” (Kahu 1981: 93)

Perestroika alguses Sirbile ja Vasarale antud intervjuus sõnastas Juhan Peegel sihi uuesti. Ta oli 1987. aasta algul lahkunud žurnalistikakateedri juhataja kohalt konsultandi ametikohale. Kateedri juurde oli moodustatud kolmeliikmeline töögrupp (Peegel ise, õpetaja (lektor) Epp Lauk ja äsja ülikooli lõpetanud Halliki Harro), eesmärgiks panna kokku eesti ajakirjanduse ajalugu algusest kuni kaasajani. Peegel selgitas:

Eeltööd on tehtud, seni lihtsalt polnud ühtegi päris vaba inimest, kes oleks ainult selle töö peal olnud. Mõistagi palume selles töös osalema TA Ajaloo Instituudi ning Partei Ajaloo Instituudi teadurid. Kui mõelda, siis on olukord muidugi raske: kirjandusajalooga tegelevad teadupärast vastava instituudi sektorid, ajakirjandusajalooga väike töögrupp. Võrreldav pole ju ka läbitöötamist vajava materjali maht. Aga noh, see töö tuleb ära teha. Võib-olla on isegi parem, et see töö on hilineanud praeguste, paremate aegade. Kümme-viisteist aastat tagasi kokkupandud ja igapidi katkutud ajalugu oleks praegu sant lugeda olnud. (Mis on valmis, teoksil, kavas?)

Viis aastat hiljem olid Ea Jansen ja Epp Lauk konkreetsemad: „On [---] alustatud lühikese üldistava eesti ajakirjanduse ajaloo kirjutamist” (1992: 742). 1993. aastal ilmus ingliskeelne kollektiivne monograafia „Towards a Civic Society. The Baltic Media’s Long Road to Freedom”, mis vaatas kolme Balti riigi ajakirjandust poliitiliste muutuste kontekstis läbi aegade (Eesti ajakirjanduse arengust on juttu umbes 65 leheküljel). Aasta hiljem ilmus Eesti Teadusfondi grandil toel 350-leheküljeline monograafia „Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed” ajakirjanduse arengust XVII–XIX sajandil. See oli esimene põhjalik Eesti ajakirjanduse ajaloo ülevaade, mis alustas päris algusest ja haaras lisaks eestikeelsele ka Eestis ilmunud saksa- ja venekeelse ajakirjanduse. Raamat pidi olema esimene osa pikemast üldkäsitlusest, mis jõuab välja tänapäeva.

Kahjuks jäi tervikliku ajaloo kirjutamine pärast seda monograafiat pooleli. 1993. aastal likvideeriti Tartu Ülikoolis laborid (sh ajakirjanduse ajaloo labor) ja seejärel lagunes ka ajakirjanduse ajaloo töөрühm. Juhan Peegel läks pensionile. Krista Aru lahkus ülikoolist ja asus paari aasta pärast juhtima Eesti Kirjandusmuuseumi. Ajakirjanduse osakond viidi 1995. aastal filoloogiateaduskonnast üle sotsiaalteaduskonda, ajakirjanduse kõrval hakati õpetama ka avalikkussuhteid ja teabekorraldust. Humanitaarteadusliku suuna asemel hakkas domineerima sotsiaalteaduslik suund. See tähendas ajakirjanduse ajaloo tähtsuse vähendamist nii teadustöös kui ka õpetamisel.

Siiski ilmus 2000. aastal uue grandil abiga Epp Laugu juhtimisel koostatud artiklikogumik „Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940”, mis pakkus ülevaateid ajakirjanduse arengust sellel perioodil (ajaleheturunduse algus, ajakirjandusžanride areng, venekeelne ajakirjandus 1920. aastatel, ajakirjanikuameti kujunemine, naisajakirjanikud, lisaks valik oluliste ajakirjanike lühibiograafiaid). Edasi jäi töö soiku. Teaduse rahastamise süsteem muudeti projektipõhiseks ja sellisel kujul polnud eesti ajakirjanduse ajaloo uurimine, vahendamine ja populariseerimine eestlaste eneste jaoks enam „dissertaabel teema”. Aastal 2008 lahkus Epp Lauk Jyväskylä ülikooli ajakirjandusprofessoriks. Järgmine artiklikogumik oli Halliki Harro-Loidi juhtimisel

koostatud ingliskeelne „The Curving Mirror of Time” (2013), mis on temaatikalt palju kitsam ja paigutatud mälu-uuringute konteksti, sisaldades neli artiklit mineviku ja tähtpäevade kajastamisest ajalehtedes, lisaks artikkel naiste pildilisest kujutamisest eesti ajakirjanduses aastatel 1848–1940.

Eesti ajakirjanduse loo ülevaated leiame endiselt üksnes erinevates kogu- ja teatmeteostes: Uno Liivaku „Eesti raamatu loos” (1995), Eesti Entsüklopeedia 11. köites (2002), TEA entsüklopeedia 1. köites (2008), TEA koguteostes „Eesti Vabariik. Maa. Rahvas. Kultuur” (2013) ja „Eesti Vabariik 100” (2017). Lisaks Krista Aru kompaktne ja infotihe ülevaade ajakirjanduse arengusuundadest bibliograafias „Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940” I (2002).

2019. aasta kevadel ilmub kaks raamatut, mis käsitlevad Eesti ajakirjanduse ajalugu algusest tänapäevani, autoriteks Roosmarii Kurvits ja Tiit Hennoste. „101 Eesti ajakirjanduspala” pakub lugusid ajakirjanduse ajaloo olulistest nähtustest, tegelastest, väljaannetest, saadetest jms. „EV100” raamatu sarja raames ilmuv „Eesti ajakirjanduse 100 aastat” annab ülevaate viimase saja aasta ajakirjandusest kogu selle mitmekesisuses: ajakirjanduse süsteem ja ajakirjanikkond, ajakirjanduspoliitika ja tsensuur, provintsilehed ja suured lehed, lehtede sisu ja vorm, ajakirjad, raadio, televisioon ja võrguajakirjandus. Tõsi, sarja mahupiirangute sunnil on kogu ajakirjanduslugu 130 tekstileheküljele kokku surutud.

On selge, et need kaks raamatut pole ei eraldi ega koos see eesti ajakirjanduse ajalugu, mida on pool sajandit igatsetud ja plaanitud ning mille kohta Juhan Peegel ütles 32 aastat tagasi, et see töö tuleb ära teha. Kui lähedal me oleme tõelisele ajakirjanduse ajaloo monograafiale? Esiteks, lähemal kui 32 aastat tagasi, sest nüüdseks on olemas hulk käsitlusi tollal uurimata perioodide ja valdkondade kohta. Teiseks, sama kaugel, sest ajakirjandus elab ja muutub ning seega kasvab üha ka uurimisvaldkond. Peale selle on ikka alasid, millest korralik ülevaade puudub, nagu Saksa okupatsiooni aegne ajakirjandus, XX–XXI sajandi ajalehtede (isegi ainult kõige olulisemate) tervikülevaated, ajakirjandusžanride arengupilt, ülevaated nõukogude aja ja hilisematest ajakirjadest, eraradiojaamade arengust, võrguajakirjandusest... Kolmandaks, veel kaugemal, sest kui 1987. aastal tegutses Tartu ülikoolis kolmeliikmeline ajakirjanduse ajaloo uurimisrühm, siis 2019. aastal ei ole Tartu Ülikoolis ametis enam kedagi, kelle otsene tööülesanne oleks ajakirjanduse ajaloo uurimine. Sellist inimest ei ole mulle teadaolevalt ka üheski teises asutuses Eesti Vabariigis.

Täna Epp Lauku kasulike märkuste eest artikli kirjutamisel.

Kirjandus

Jansen, Ea, Lauk, Epp 1992. Ajakirjandusajaloo uurimisest meil ja mujal. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 734–742.

Kahu, Meelik 1981. Eesti ajakirjanduse ajaloo uurimine. – Eesti raamat ja raamatukogu. (Nõukogude Eesti raamatukogundus 11.) Tallinn: ENSV Kultuuriministeerium, Fr. R. Kreutzwaldi nim ENSV Riiklik Raamatukogu, lk 89–94.

- Lauk, Epp 2002. Eesti ajakirjanduse uurimissuundadest 1990. aastatel. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1994–1999. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 252–263. Mis on valmis, teoksil, kavas? [Intervjuu Juhan Peegluga.] – Sirp ja Vasar 18. IX 1987, nr 38, lk 5.
- Peegel, Juhan 1967. Eesti ajakirjanduse ajaloo uurimise ülesannetest. – Fakt, sõna, pilt, nr 3, lk 1–5.
- Weinrauch, Epp [= Epp Lauk] 1983. „Kaks sajandit eesti ajakirjandust ootab”. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 265–269.

Roosmarii Kurvits (sünd 1969), PhD, Tartu Ülikool, projektijuht (Lossi 36, Tartu, 51003), roosmarii.kurvits@ut.ee

A historiographic outline of the history of Estonian journalism

Keywords: history of Estonian journalism, historiography

The article provides a historiographic survey of studying and recording the history of Estonian journalism from the first review article published in 1901 to this day. The history can be divided into three periods. The first period lasted from the beginning of the 20th century to Soviet occupation. The few studies published addressed 19th-century journalism, which was treated either as an arena of ideological battles or as a subdivision of literature. The second period began in 1955–1956 and lasted until the late 1980s. The studies of that period can be divided into three groups: (a) continuation of the previous tradition (as far as possible, considering the Soviet conditions), (b) studies of the Bolshevik press of 1900–1944 (done mainly by historians from the Institute of Party History), expatriate publications on the fate of journalism in 1940–1944 and on journalism in exile. The third period began in the late 1980s, bringing a thematic and methodological diversification. The most prolific decade was the 1990s, which produced several substantial survey articles and a collection intended as the first part of an integrated history of Estonian journalism. Besides academic studies, the article points out some “apocryphic” material such as bibliographies, jubilee books, memoirs, biographies, popular articles, jubilee issues of newspapers and magazines, etc. as substantial sources of additional information.

Roosmarii Kurvits (b. 1969), PhD, University of Tartu, Project Manager (Lossi 36, 51003 Tartu), roosmarii.kurvits@ut.ee